

המאמץ הבריטי להצלת מסמכי הטאבו בשנת 1948

דב גביש

ארץ-ישראל ידעה תהפוכות שלטון במאה הנוכחית: השלטון העות'מאני, המנדטורי-הבריטי והישראלי, ואפשר להוסיף עליהם את השלטון הירדני (ביהודה ובשומרון) והמצרי (ברצועת עזה). כל ממשל יוצר כימיו רובד תיעודי שעשוי לשרת את האוכלוסייה בחלוף השלטון, גם אם חילופי השלטון אינם ממוסדים או נערכים בתנאי מלחמה. כשלושים שנה ניהלו הבריטים את הארץ, מהן עשרים ושמונה שנים בתוקף כתב המנדט. לאחר ההחלטה על חלוקת הארץ ב-29 בנובמבר 1947, כאשר נאלצו הבריטים להשלים עם קצו הקרב של שלטונם, הוציאה המזכירות הראשית של הממשלה סדרה של הנחיות נסיגה (withdrawal) לפינוי מזורז. לרשות הבריטים עמדו רק שישה חודשים; במהלכם הלכה השליטה והתפוררה, והתמעטו הסיכויים להעברה מסודרת של השלטון. הנטישה הותירה רושם של תוהו ובוהו מכוון. האומנם כך?

ברקתי בעבר את שנעשה במחלקת המדידות המנדטורית לקראת הפינוי הבריטי,¹ והתרשמתי שכל עוד היה הדבר תלוי בהם, התכוונו הבריטים להעברה מסודרת של המשרדים. השאלה היא כמובן מה היתה המדיניות הכללית, הרשמית, והאם אפשר ללמוד ממה שהתרחש במשרד אחד על מה שאידע במשרד אחר? אין ספק שבמשרדים שאצרו במשך שנים מאגרי נתונים חיוניים נחרדה הפקידות הבכירה לשמע האפשרות שהמידע יופקר לגורלו. אבל אולי אין להסיק מן הפרט על הכלל, ואפשר שבפועל היו התוצאות בשטח תלויות ברצונם של הפקידים להיפטור מהעול, במידת האכפתיות האישית וביזמתם של מנהלי המחלקות הממשלתיות. מטרתו של מאמר זה היא לחשוף את המאמץ הממשלתי הבריטי שהוקדש לשמירה על ספרי האחוזה של ארץ-ישראל לבל ייפגעו בשלב שבו לא היה ברור מי יתפוס את השלטון עם יציאת הבריטים את הארץ.

הפינוי והשמדת מסמכים

ארבעה ימים לפני החלטת האומות המאוחדות, ב-25 בנובמבר 1947, הוציאה המזכירות הראשית הנחיה כללית בדבר השמדה של תיקים ממשלתיים;² בעטיה עשו העובדים בכל משרד ומשרד כהבנתם, והחלה התפוררות השליטה במחלקות הממשלה. אפשר שמסיבה זאת מינתה ממשלת ארץ-ישראל, לאחר כחודש, את עוזר המזכיר הראשי אריק מילס (E. Mills), כנציב למשימה

* תודתי למר חירם דנין על עזרתו הרבה באיתור מסמכים, בביקורתו ובהארותיו. ובקשר שיצר עבורי עם סר ג'ון פ' ספריי, מבריטניה.

1 על הנסיון לשמר את מאגר המידע של מחלקת המדידות המנדטורית ראה בספרי 'קרקע ומפה: מהסדר קרקעות למפת ארץ-ישראל 1920-1948', ירושלים, 1991, עמ' 243-246.

2 General Notice 53, Subject: Destruction Files, 25 November 1947, אמ"י, חט' 41, 112/II.

מיוחדת (Commissioner on Special Duty), לטיפול בסדרי המנהל המתחייבים מתהליך הפינוי. ב-21 בינואר 1948 פירסם מילס צו ראשון ובו ההנחיה: '... להשמיד ככל האפשר על מנת לצמצם את הנפח שיידרש לאחסון ובלבד שלא להביך את מי שיירש את המנהל הממשלתי'.³ בהמשך המסמך פורטו ההנחיות ונקבעו הממונים על ביצוען, כולם פקידים ערבים. כן נקבע שכל החומר שיישאר — יישמר במלון המלך דוד ויועבר לידי האו"ם.⁴ מן ההנחיה אין זה ברור אם החומר שאמור היה להימסר לאו"ם התייחס לארץ-ישראל כולה או רק לירושלים, שנועדה להיות מובלעת בין-לאומית.

לקראת הפינוי היה על המנהל הבריטי לקבל שתי החלטות בעניין המסמכים הממשלתיים: א. אילו תיקים להשמיד, להוציא או להשאיר בארץ; ב. איך לחלק את המסמכים שיישארו בארץ לפי ההחלטה על גבולות החלוקה. הבריטים עזבו כאן חומר רב, ותיקים של המשרדים הממשלתיים נשארו בדרך כלל במקומם ומצאו את דרכם בהמשך הזמן לארכיון המדינה. אך, לפי עדותם, הבריטים השמידו באופן סלקטיווי או העבירו ללונדון תיקים שהוגדרו כרגישים. רשימת תיקים אלה נמצאת בארכיון הציבורי הבריטי בלונדון (PRO), במסמך שכותרתו Government Records Disposal of Secret Papers.⁵ כן הוציאו הבריטים תיקים הנוגעים לענייני כוח אדם, כדי לטפל בזכויות העובדים. לקפריסין הועברו תיקיהם האישיים של עובדי הממשלה שאינם בריטים, וללונדון הועברו התיקים של אנשי הסגל הבריטי.⁶ תיקים ומסמכים רשמיים הועברו גם למשמרת בקונסוליות ובמוסדות דת זרים,⁷ וחומר אחר הושחת או אבד עקב הנסיבות — כתוצאה מכך הוחשדו הבריטים בהפקרה מכוונת של מסמכים.⁸

ועדת המצב לשמירת צלם השלטון

מסמכים בריטיים רבים הנוגעים להוראות הפינוי הגיעו גם לוועדת המצב שהחלה לפעול בארץ לאחר החלטת החלוקה בנובמבר 1947. הוועדה הוקמה על-ידי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי, כדי לעקוב אחר תהליך הפינוי, למלא את מקומו של השלטון הבריטי המתפורר ולהכין תשתית שלטונית לקראת ההכרזה על הקמת המדינה. מחשש שהממשלה תנקוט שיטת 'אדמה חרוכה',⁹ הקימה הוועדה ועדות משנה מקצועיות ומועצה משפטית, ואלה אספו חומר על ההכנות הבריטיות לפינוי, על רכוש הממשלה והצבא ועל מבנה השלטון, והתוו תכניות לארגון הממשלה העתידה. תיקי ועדת המצב שמורים בארכיון המדינה בחטיבה ארכיונית 41. החומר נאסף על-ידי אנשי

- 3 Office Order No. 1, 23 בינואר 1948, אמ"י, חט' 41, 112/III.
- 4 יש לזכור שחומר ממשלתי רב אבד בעת החבלה במשרדי המזכירות הראשית במלון המלך דוד ב-22 ביולי 1946.
- 5 PRO, CO 733/489/1, במסמך שסימנו המקורי 75872/159/41.
- 6 Establishment of Palestine Government Account Clearance Office in Cyprus and a Residual Staff of the Colonial Office, Notice 26, London, 9 April 1948, PRO, CO 733/488/1 (75872/159/24)
- 7 צ' אוסטר אל ח' אבן-טוב, 18 ביולי 1948, אמ"י, חט' 41, 113/13; ש' שפירא אל אבן-טוב, 17 באוגוסט 1948 (8204/2464), שם, שם, 113/16.
- 8 P.A. Alsberg (ed.), *Guides to the Archives in Israel*, I, Jerusalem 1991, p. 13. ה' לזר, המנדאטוריים: ארץ-ישראל 1940-1948, ירושלים 1990, עמ' 197-198.
- 9 ש' בן-שמשי בתזכיר פנימי 'לשאלת שמירת ספרי האחוזה בארץ', 2 בפברואר 1948, אצ"מ, K11/442/3.

הסוכנות והקרן הקיימת ועל-ידי פקידים יהודים שעבדו במנגנון הממשלתי המנדטורי ופקידים בריטים ואחרים שעבדו בשירות הציבורי במדינות שונות.¹⁰ לאור הנסיבות פעלה ועדת המצב כוועדת הצלה, מפני שעקב התפוררות המנגנון הממשלתי והבטחון הרעוע, פשטה הביזה בעיר. ציוד משרדי, ריהוט, תיקים, כלי רכב, משרדים, חנויות ובתים נטושים היו לבז, וכתוך כך נמצאו על-ידי אנשי ה'הגנה' תיבות של תיקים שנארו למשמרת או למשלוח לאנגליה, והם הועברו לידי ועדת המצב.

משרד ספרי האחוזה

אחד ממאגרי הנתונים הארץ-ישראליים, אולי החשוב שבהם, היה במשרד ספרי האחוזה, שם נצבר ונשמר כל התיוד המשקף את מצב הבעלות על נכסי מקרקעין. גם העות'מאנים בשעתם הכירו בחשיבותם הכלכלית והמשפטית של ספרי האחוזה. הספרים הראשיים נהלו על-ידם בקושטא, ואת העתקיהם, שנוהלו בארץ, העלימו בימי מלחמת העולם הראשונה, ככל הנראה מחשש לגורלם בתקופה של אי ודאות שלטונית.¹²

עם הכיבוש הבריטי בשנת 1918 ירשו שליטי הארץ החדשים את משרדי ספרי האחוזה מהעות'מאנים ולאחר הקפאה קצרה הפעילו אותם מחדש. בהמשך הזמן ערכו הבריטים רפורמה בשיטה שהיתה נהוגה בארץ, ובשנת 1928 הנהיגו גישה חדשנית לרישום מקרקעין, גישה שהטביעה את חותמה על מאגרי הנתונים המשפטיים והכלכליים בנושאי מקרקעין ומסי רכוש. אולם בשנת 1947 עלולים היו מאמציהם לרדת לטמיון. מן התיוד שברשותנו עולה שלממשלת ארץ-ישראל לא היתה כוונה להוציא את מסמכי הסדר המקרקעין ואת ספרי האחוזה מהארץ. לפיכך נערכו המשרדים להגנה על החומר מפני ביזה והשחתה. ב-4 בדצמבר 1947 שוגר חוזר פנימי אל המשרדים המחוזיים של המחלקה להסדר מקרקעין, ובו התראה לקראת חלוקת המסמכים הנוגעים להסדר הקרקעות לארבע קבוצות: המדינה הערבית, המדינה העברית, האזור הבין-לאומי של ירושלים ויישובים שגורלם טרם הוכרע על-פי קווי הגבול של החלוקה.¹³ אשר למשרד ספרי האחוזה, הבריטים לא הסתפקו בהנחיה לחלוקת החומר ונתנו את דעתם לגיבוי, להצלתו על-ידי צילומו. עיקר המידע על מעשה הגיבוי של מסמכי משרד ספרי האחוזה (Land Registration) נמצא בדו"ח שכתב באוקטובר 1948 ג'ון פ' ספרי (Spry), ממלא מקומו של מנהל המשרד ולמעשה המנהל בפועל.¹⁴

המשרד נקרא בתקופה העות'מאנית 'טאבו', בימי המנדט — 'משרד ספרי האחוזה' ובמדינת ישראל — 'לשכת רישום מקרקעין'. בתקופה העות'מאנית פעלו בארץ שלושה משרדים במרכזים

10 ד' שרף, שלושה ימים, תל-אביב 1965, עמ' 43.

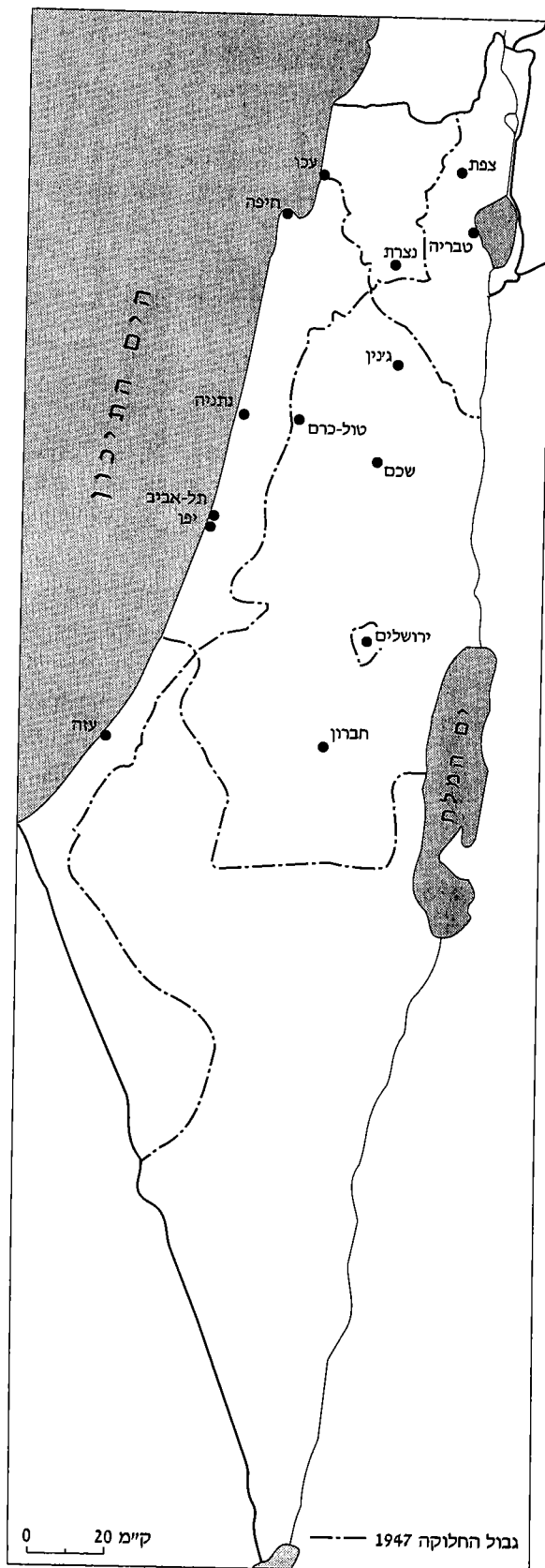
11 על סדרי העזיבה של הבריטים ראה: אבן-טוב אל ד' שרף, 4 במאי 1948, אמ"י, חט' 41, 124/38; ארכיון פרטי של חירם דנין, ירושלים.

12 F.M. Goadby & M.J. Doukhan, *The Land Law of Palestine*, Tel-Aviv 1935, p. 299

13 "קמפ אל מחוזות הסדר המקרקעין וקציני הסדר (LS/29[8]C), אמ"י, חט' 22, מ/3816.

14 J.F. Spry, 'Memorandum on the History, Law and Practice of Land Registration in Palestine and the Organization of the Department of Land Registration, with a Note on the Custody of the Record of Title to Land at the Termination of the British Mandate', PRO, CO 733/494/3/75872/159; Spry Files 2, Middle-East Centre, St. Anthony's College, Oxford, HD 126 5. p3; וארכיון פרטי של דנין.

לשכות רישום
מקרקעין, 1948

המנהלים: בירושלים, ביפו ובחיפה. בתום המנדט היו להלכה שישה-עשר משרדים ולמעשה פחות, שכן כמה משרדים היו משולבים: חברון, חיפה, טבריה, טול-כרם, יפו, ירושלים, נצרת (כולל בית-שאן), נתניה, עזה (כולל באר-שבע), עכו, צפת, שכם, תל-אביב ומשרד מצומצם בג'נין. המשרד הראשי שכן בבניין מלון פאלאס בירושלים (היום משרד המסחר והתעשייה). בבניין לידו (היום משרד המכס) שכן משרד הטאבו המחוזי, ובקומה מעליו שכנו משרדי מחוז ירושלים של הבולשת הבריטית (C.I.D).

לנגד עיניהם של הבריטים עמדה בעיית בטחונם של המשרדים המחוזיים ובטחונם של התושבים שנוקקו לשירותיהם. שאלת אבטחתם של המשרדים עמדה כבר במבחן בימי המרד הערבי, ובכמה מהם, כמו ביפו ובטול-כרם, שותקה העבודה. שני משרדים אלה, ששכנו בלב ערים ערביות, שירתו בעיקר את האוכלוסייה היהודית, והיא נמנעה מלהגיע אליהם. לפיכך הוחלט לפתוח שני משרדים חדשים בערים יהודיות, בתל-אביב (בשנת 1936) ובנתניה (בשנת 1939).¹⁵ לאחר כעשר שנים, עם החלטת עצרת האו"ם בנובמבר 1947 על הקמת שתי מדינות בארץ-ישראל, התעוררה ביתר שאת שאלת בטחונם של משרדי הטאבו. אבל שלא כבעבר לא הועלתה שאלת בטחונם של האנשים שבאו להסדיר את ענייניהם במשרד, אלא הצלתם של המסמכים וספרי המקרקעין. לחשש זה היה יסוד, שכן ב-12 בדצמבר 1947 נמסר בעיתון 'אד-דפאע' שבמשרד הטאבו בטול-כרם הוחל בהשמדת תיקי קרקעות.¹⁶ בנסיבות אלה החליטו הבריטים על נקיטת כמה שינויים מנהליים ומשפטיים בכוונה להשאיר את ספרי האחווה למשמרת בידי הקהילה שהיה לה אינטרס מובהק בקרקעות הרלוונטיות.

פקודת פנקסי הקרקעות, 1944

בעיית שמירתם ושיקומם של מסמכי משרד ספרי האחווה כבר נדונה בממשלת ארץ-ישראל שלוש שנים לפני החלטת האו"ם. הממשלה נתנה את דעתה לעניין זה בחודש יולי 1944, לאחר ההתקפה של ארגון האצ"ל על משרדי הבולשת המחוזית ב-14 ביולי.¹⁷ בהתקפה על הבניין נפגעה קשה דווקא הקומה התחתונה, שבה שכן משרד ספרי האחווה. נזק נגרם למסמכי המחלקה, תיקים נפגעו, ביניהם גם פנקסים עות'מאניים, מסמכים עלו באש או ניזוקו בהצפת מים ותיקים מעטים אבדו לחלוטין.

לא היתה זאת הפגיעה הראשונה במשרד הטאבו. כבר קודם לכן נפגעו המשרדים בתל-אביב, והחומר שם שוקם על-ידי שחזור ותיקון הרישומים. אבל כאשר קרה דבר דומה בירושלים הוחלט לא להסתפק בפתרון מנהלי אלא לעגן את השיקום בחקיקה. לשם כך חוקקה ממשלת ארץ-ישראל את 'פקודת פנקסי הקרקעות',¹⁸ שקבעה שיטה לטיפול במסמכים שהושחתו על-ידי חידוש הרישום או שחזורו, כדי שלתיקונים יהיה תוקף משפטי.¹⁹ השיקום בירושלים היה כרוך בחקירה

15 ספריי, שם, עמ' 9, סעיף 39.

16 ח"א אל ד"ש (כנראה חנה אבן טוב אל זאב שרף), על ידיעה שמסר 'שמעוני' 1 בינואר 1948, אמ"י, חט' 41, 117/2.

17 ד' ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ד, תל-אביב 1973, עמ' 267-270.

18 Land Registers Ordinance 1944, PG 1359, Supplement 1, 14 September 1944, pp. 90-95

19 ספריי (לעיל, הערה 14), נספח I; מ' דביר (דבוסיס), רישום-קרקעות בישראל, הלכות ונוהל, ירושלים 1957, עמ' 56-55; א' איזנשטיין, יסודות והלכות בדיני מקרקעין, א, תל-אביב 1990, עמ' 111-112.

של כאלף וחמש מאות מקרים. באף אחד מהמקרים שתוקנו לא הוגש ערעור, אך במקרים ספורים סירב הפקיד המוסמך לאשר את תיקון הרישום בטענה שאינו מבוסס דיו. גם בתום המנדט לא הושלם הטיפול במסמכים, ונותרו רישומים רבים שלא הספיקו לתקנם.

מצאי ספרי האחוזה

כאשר היה ברור שהממשל המנדטורי עומד להתפנות מהארץ, דרוש היה מעשה למקרה שלא תהיה רשות אחראית שתקבל על עצמה את שמירתם של ספרי הטאבו, שהיו חשובים לכל ממשלה עתידית ולמאות אלפי התושבים שזכויותיהם בקרקע היו מובטחות ותלויות ברישומים. לפיכך החליטו הבריטים שהספרים לא יוצאו מן הארץ וכן שעדיף לבזרם, מחשש שרצונם של היהודים והערבים להשתלט עליהם יביא להשמדתם.

כצעד מעשי ראשון היה על השלטונות להחליט אילו פנקסים ומסמכים יש לשמר ומהו היקף המבצע העומד בפניהם. החומר נחלק לשניים: ספרי האחוזה, שהיו בעלי החשיבות העליונה, והמסמכים שעליהם התבססו הספרים. במשרד נהגו להפריד בין מסמכים של קרקע לא-מוסדרת לאלה של קרקע מוסדרת. מסמכי קרקע לא-מוסדרת נשארו בתוך התיקים. אבל מסמכי קרקע מוסדרת הוצאו לקראת עזיבת הארץ מהתיקים, אוגדו בנפרד והתיקים הושמדו. המסמכים במשרדי האחוזה היו סדורים באופן הבא: פנקס עות'מאני (Ottoman Registers), פנקס השטרות (של קרקע לא-מוסדרת) (Register of Deeds), פנקס הזכויות (של קרקע מוסדרת) (Registers of Title), פנקס הצווים והפקודות של בתי-המשפט (Register of Writs and Orders), ספרי השטרות (Deeds Books) ותיקים של קרקע לא-מוסדרת. ב-17 בנובמבר 1947 נערך סקר אינוונטאר במשרדי הטאבו, שנועד כאמור להעריך את גודל המשימה.²⁰ לפי הממצאים היו בארץ 884 פנקסים עות'מאניים, 2,192 פנקסי שטרות, 1,424 פנקסי זכויות, 47 פנקסי צווים ופקודות, 690 ספרי שטרות, 1,906 אוגדני מסמכים ו-247,600 תיקים של מקרקעין לא-מוסדרים.

חלוקת ספרי האחוזה

על-פי נתוני המשרדים התרשמו הבריטים שאין זה מעשי ואין זה רצוי להעביר את כל המסמכים ממשרדי הטאבו ולרכזם במקום אחד למשמרת. לפיכך הוחלט להפקיד את החומר למשמרת בכל אזור ואזור ברשותה של הקהילה בעלת האינטרס הראשי בו. הבריטים הבחינו בין משרדים שפעלו בערים מעורבות לבין משרדים שפעלו בקרב אוכלוסייה אחת אבל שירתו אוכלוסייה אחרת. לפיכך הוצע לסגור את המשרד בצפת, מחשש שהעיר תהיה לשדה קרב, ולפצל את החומר שהיה בצפת בין עכו לטבריה. החלוקה נעשתה על-ידי הפרדה בין אדמות הכפרים, בערך על-פי הקו שהותווה בשנת 1940 בין אזור A לאזור B בחוק הקרקעות²¹ שגזר איסור או הגבלה על רכישה של קרקעות על-ידי היהודים. מסמכי האדמות שממערב לקו זה היו אמורים להישלח לעכו, והמסמכים הנוגעים לאדמות שמזרחה לו — לטבריה. כן הוצע להעביר את המסמכים של אזור בית-שאן מהמשרד בנצרת לטבריה, מפני שאזור נצרת היה בסביבה ערבית מובהקת, ובהנחה שטבריה

20 ספריי (לעיל, הערה 14), נספח II.

21 Land Transfer Regulations, 28 February 1940

תישאר מעורבת. אבל כאשר נשארה טבריה בידי היהודים, הוחלט על שינוי בתכנית. מסמכי המשרד בבית-שאן, שהועברו לירושלים לשם גיבוי, לא הושבו לנצרת או לטבריה, בגלל מצב הבטחון בדרכים. בירושלים חולקו המסמכים בין אדמות הערבים לאדמות היהודים. כן הוצע להעביר את המסמכים של היישובים העבריים בעמק-זרעאל מנצרת לחיפה. הוצע גם לפתוח משרד חדש ברמלה ולהעביר אליו מסמכים מהמשרד ביפו הנוגעים לשטח הכפרי הערבי, מפני שרמלה ישבה בלב אזור כפרי ויפו הייתה מנותקת מהכפר על-ידי רצועה של אדמות בבעלות יהודית. אולם משחק שיבוצים זה קיבל משמעות אחרת משהוחלט על צילום החומר.

תכנית הצילום

צילום ספרי האחוזה נחשב מלכתחילה אמצעי אבטחה, לאחר הפגיעה במרשם הירושלמי בשנת 1944, אך מאז קבלת החוק לא נעשה דבר בנדון, והעניין עלה שוב סמוך לתום המנדט. באוקטובר אושרו הצעדים שהוצעו לשמירת החומר, בדצמבר הוטסו לארץ שלוש מכונות צילום, מהסוג ששימש את אנגליה בימי ה'בלץ', ובשלב מאוחר יותר נוספו שתי מסרטות שהותאמו במיוחד למטרה.

בניגוד לתכנון ולהתרשמותם הראשונה הגיעו מנהלי המחלקה למסקנה שמיתקן הצילום מסורבל ואין זה מעשי להעביר את המצלמות ממקום למקום, והן הותקנו בירושלים. הספרים מכל משרדי ספרי האחוזה בארץ, להוציא את תל-אביב ונתניה, הועברו על-ידי הצבא והמשטרה לירושלים לשם גיבוי. בתום הצילום הוחזרו למקומם הספרים של באר-שבע, עזה, שכם וטול-כרם, אבל מחמת הידרדרות מצב הבטחון בכבישים נמנעה החזרתם של ספרי המשרדים האחרים, והם נשארו בירושלים. למרות המצב דבקו הבריטים בתכניתם ונשארו עקביים בחלוקת המסמכים. הם ביקשו משני גופים מייצגים, המועצה המוסלמית העליונה והסוכנות היהודית, לקבל למשמרת את המסמכים הנוגעים לעדותיהן, ונענו בחיוב. בהזדמנות זאת חולקו המסמכים של המשרד בבית-שאן בין שתי העדות, והמועצה המוסלמית קיבלה את המסמכים של צפת הערבית, יכו, חברון, יפו, ג'נין ונצרת. הסוכנות היהודית קיבלה את הספרים של טבריה, צפת העברית ופנקסים שהועברו עתה מהמשרד ביפו למשרד בתל-אביב. הסוכנות קיבלה גם את הספרים של חיפה, לרבות אלה של עמק-זרעאל, שהוצאו מנצרת. הספרים של חיפה היו אמורים להישלח מירושלים חזרה, אך מחשש שיעשו את דרכם דרך שכם הם הופקדו בידי הסוכנות. הספרים שהופקדו בידי המועצה המוסלמית הוחבאו לבטחון בעזרת הנשים של אל-אקצא וככיפת הסלע, ואילו אלה שהועברו לידי הסוכנות היהודית אוחסנו בבניין 'בצלאל' ברחוב שמואל הנגיד. לאחר ההחלטה על חלוקת הארץ נפתחו משרדי טאבו ברחוב ממילא לערבים ובמגרש הרוסים ליהודים, והתיקים הועברו מהמשרד המחוזי למשרדים אלה לפי הצורך. אבל במהלך הקרבות נוצלו הספרים שבמגרש הרוסים לדיפון העמדות של לוחמים יהודים, שלא הבינו את משמעותם.²²

הבריטים נתנו את דעתם גם לשאר המסמכים הקשורים לעניין הקרקעות, מסמכים שלא התכוונו לצלמם והם נשארו במקומם. אלה הופקדו במקומות בטוחים שאותו במחוזות הטאבו השונים: המסמכים של חברון, טבריה וטול-כרם, עזה (ובאר-שבע), עכו ושכם, הופקדו במשטרות

22 ראיין עם חירם דנין, 23 בדצמבר 1993; דנין אל שרף, 19 במאי 1948, אמ"י, חט' 41, מספר תיק 117/4.

טיגארט המקומיות; מסמכי נצרת ובית-שאן נשארו בנצרת; מסמכי יפו הועברו לשדה-התעופה הצבאי של רמלה; המסמכים בג'נין, בצפת ובמשרדים שבערים העבריות הושארו במקומם והועברו לחסות הרשות המקומית. היתה כוונה להעביר את המסמכות לצילום המסמכים לתל-אביב, אך התכנית סוכלה משנחסמה הדרך מירושלים לשפלה. מצד אחר הבריטים התנגדו להעביר את הספרים לצילום בירושלים מחשש שיושמדו בדרך.²³

במשרד ספרי האחוזה של מחוז ירושלים היה המצב שונה ומסובך, מפני שירושלים היתה אמורה לקבל מעמד בין-לאומי. חלוקת המסמכים בין היהודים לערבים היתה בלתי אפשרית בזמן הדחוק שנותר לרשות מבצע הגיבוי, בשל העירוב בין האוכלוסיות, ומשום שכל החלטה שהיתה מתקבלת היתה פוגעת באחת מהן. ערב הפינוי ביקש ספריי להפקיד את הספרים בידי ועדת הקונסולים לשביתת הנשק, שנתמנה על-ידי מועצת הבטחון של האו"ם ב-23 באפריל 1948. הוועדה, שהיתה מורכבת מהקונסולים של ארצות-הברית, בלגיה וצרפת בירושלים, סירבה לקבלם. המוצא מסבך זה נמצא כאשר הספרים הופקדו כביכול, בידי הצלב האדום, אשר התבקש, ביזמתו הדחוקה של המזכיר הראשי הבריטי, לקבל את כל ירושלים תחת חסותו.²⁴ מילר, מנהל ימק"א בירושלים, הסכים לאחסן את החומר בספרייה, בבניין הראשי, שמעליו התנוסס באותה עת דגל הצלב האדום. לאחר זמן קצר הועברו הספרים למקלט פנימי בטוח יותר. המסמכים האחרים של המחלקה, פנקסי המשכונות בבנק העות'מאני לחקלאות ואדמות עו"ר-מודאווארה (הסכם בית-שאן), הועברו לבניין בית-המשפט במגרש הרוסים. עם הפקדת הספרים בימק"א נגולה אבן מלבם של כל החרדים לשלומם של הספרים. חירם דנין, שהוסמך על-ידי ועדת המצב לטפל במסמכי מחלקת הקרקעות, סיכם בצורה עניינית: 'זה הפתרון הטוב ביותר שיכולנו להגיע אליו, ואילו חנה אבן-טוב, שעמדה בראש ועדת המצב בירושלים, נשמה לרווחה כאשר נמצא הפתרון במוסד הנוצרי ודיווחה: 'אלוהים יעזרנו'.²⁵

צילום המסמכים²⁶

הבריטים פנו אל יוסף שווייג בבקשה שיקבל על עצמו את עבודת הצילום. שווייג היה צלם ירושלמי מוכר ומקובל על הבריטים, שעבד גם עבור המוסדות הלאומיים. עבודת הצילום החלה בינואר 1948, להלכה בפיקוח מלא של המחלקה. מלכתחילה נקבעו כמה כללים לעבודה: אין לצלם ללא נוכחותו של לפחות אחד מעובדיה הקבועים של המחלקה וללא נוכחותו של פקיד בריטי, וחייב להיות במקום לפחות ערבי אחד או יהודי אחד; מדי יום יש לערוך כמה סדרות של צילומים לביקורת של כל אחת מהמצלמות; יש לצלם את האישור לצילום, שנחתם על-ידי ספריי, ממלא מקום מנהל המחלקה, בתחילת סרט הצילום ובסופו ובכל ספר מספרי האחוזה; יש לספר את סרטי הצילום ולהכין רישום מלא של כל מה שצולם; יש למסור את כל סרטי הצילום של הספרים למחלקה לפתחם ולהעבירם לאנגליה.

23 ספריי (לעיל, הערה 14), נספח III, סעיף 6; אגודת המורשים לפעולת הטאבו אל הסוכנות היהודית, 16 באפריל 1948, אמ"י, חט' 41, 122/37.

24 שרף (לעיל, הערה 10), עמ' 36-37; ספריי (לעיל, הערה 14), נספח II, סעיף 9.

25 אבן-טוב אל אדריאן, 14 במאי 1948; אמ"י, חט' 41, 117/4; דנין אל שרף (לעיל, הערה 22).

26 ספריי (לעיל, הערה 14), נספח III.

בינתיים גבר אי-השקט בארץ, והמערכת, שנדרשה לזרז את עבודתה, התקשתה לפעול במתכונת המתוכננת. ההצעה לפקח על הצילום נמצאה בלתי אפשרית. המצלמות הותקנו במשרד הראשי בכניין פאלאס, מקום נוח לגישה לערכים וליהודים, אך הפקידים הערכים גילו חוסר עניין בעבודה זאת ונכחו במקום רק מדי פעם. הפקידים היהודים נכחו תמיד במקום, כל עוד לא סיכנו את עצמם, שכן הבניין היה נתון לצליפות ודרכם של כל העובדים היתה כרוכה בסיכון רב. לכן התנהלה לפעמים העבודה בנוכחות עובד יהודי, לפעמים אך ורק בנוכחותו של עובד זמני, או ללא נוכחותו של עובד המחלקה בכלל. אבל כמעט תמיד נכחו במקום יהודי או ערבי, שייצגו את הצדדים; אלה היו עובדיו של הצלם שווייג.

מאחר שהיה ברור שאין אפשרות לצלם את כל החומר, נקבע שיצולמו רק הפנקסים העות'מאניים, פנקסי השטרות, הזכויות, הצווים והפקודות ופנקסי המשכונות. כן צולמו ספרי השטרות של הטאבו בירושלים, בגלל אי-השלמת תיקונם של מסמכים ותיקים שניזקו בחבלה בשנת 1944. כל החומר שצולם נרשם במפתח מפורט, כדי שניתן יהיה לאתרו בסרטי הצילום, אך לאור התנאים ששררו במקום, נותר הספק אם אמנם נערך המפתח כראוי.

מכשולים בביצוע

הצלמים נתקלו בקשיים שלא נחזו מראש. הפנקסים העות'מאניים, פנקסי השטרות והצווים היו ספרים כרוכים, ופנקסי הזכויות היו דפים חפשיים. הספרים הכרוכים היו גדולים מכדי שאפשר יהיה לצלם בצילום אחד עמודים כפולים. גם צילום של כל עמוד משני צדדיו גרם לעיכוב משמעותי, כי צריך היה להזיז את הספרים ימינה ושמאלה בכל צילום וצילום. נמצא אפוא שקל יותר לצלם את צדם האחד של הדפים בכל הספר ולחזור ולצלם בשיטתיות את צדם השני. אולם בכמה מהספרים הופיעו מספרי העמודים רק בצדו האחד של העמוד, ולכן היה צורך לספרר גם את צדם השני, דבר שלא תמיד נעשה. במסמכים חפשיים, שלא נכרכו, לא הופיעו תמיד מספרי הגושים והחלקות מעבר לעמוד, ומחמת קוצר הזמן הם לא נרשמו בעת ההכנות לצילום. היו דפים שצולמו פעמיים, כאשר התעורר ספק באיכות הצילום. אם היו בספרים עמודים ריקים הם צולמו מפנים ומאחור, אבל גם בסוף כל פנקס צולמו שני עמודים ריקים, ודבר זה הוסיף על הבלבול. בספרים של ירושלים, שתיקונם לא הושלם, היה מקום לבלבול יתר, כי היו בהם עמודים שלא שוקמו והושארו ריקים. העמודים צולמו והטעו לחשוב שהם מסמנים את סוף הרשומה. האחראים למלאכה קיוו מן הסתם שמי שבקיא בחומר יצליח להתמצא ברצף הצילומים, שנעשו לפי סדר העמודים.

בסך הכל צולמו יותר מ-1700 סרטי צילום, כל אחד אורכו 100 רגל, בין מיליון ורבע למיליון וחצי צילומים. ההערכה המקורית היתה שהעבודה תעלה לממשלת ארץ-ישראל בין 6 ל-9 אלפים לא"י, אך העלות הממשית לא נודעה וככל הנראה עלתה על 8,000 לא"י. במשרד המושבות קיוו שבבוא היום, אפשר יהיה לחייב בחלק מההוצאות את מי שיירש את הבריטים.²⁷ כל הסרטים נשלחו ללונדון ללא פיתוח ולאחר שפותחו הועברו למשמרת ב'סוכנות הכתר' למושבות (Crown

Agents).²⁸

27 שם, סעיף 9 ובמזכר מיום 20 בנובמבר 1948, אמ"י, חט' 41, 117/4.

חירם דנין רושם
תביעות של אנשי
הכפר יהודייה (1931)

בתום העבודה נמכרה מצלמה אחת לסוכנות היהודית ושתי האחרות אוחסנו במוזאון רוקפלר, בתקווה שישרתו את הממשל הבא. מכשיר לקריאת סרטי הצילום, שנרכש עם המצלמות, הושאל למוזאון.

גיבוי המסמכים וועדת המצב

תכנית הגיבוי היתה גלויה וידועה לערבים וליהודים, שנתבקשו לשתף פעולה בשמירת הספרים. בנימין פישמן, סגנו של ספריי, גם דיווח עליה בעל-פה ובכתב לאנשי הסוכנות היהודית בדצמבר 1947.²⁹ במכתבו ליוסף וייץ סקר פישמן את התכנית לגיבוי הספרים לשלביה ואת היקפה החזוי, וציין שבהשפעתו יצולמו בראשונה ספרי המשרדים שבתחומם היו קרקעות בבעלות מעורבת של יהודים וערבים ושל משרדים שהיו באזורי סכנה. במכתב זה התווה פישמן גם את רעיונותיו בדבר הפרישה החדשה של משרדי הטאבו עם הקמת המדינה, ותיאר את התכונה במחלקות האחרות המטפלות בנושאי קרקעות. במחלקה להסדר קרקעות, כתב פישמן, המנהל אדיש לגמרי לעניין שמירת החומר, ומשמידים בה ניירות ותיקים כדי לצמצם את הארכיון. פישמן ככל הנראה לא הכיר את ההנחיה שניתנה למחוזות הסדר המקרקעין ב-4 בדצמבר 1947,³⁰ אבל אישר את המידע בדבר חלוקת הארכיון של מחלקת המדידות הממשלתית בין היהודים לערבים. עם זאת הציע

29 פישמן אל " וייץ, 28 בדצמבר 1947, ארכיון פרטי של דנין.

30 ראה לעיל, הערה 13.

לסוכנות להשיג את הרשימות של אדמות הממשלה³¹ ואת החומר המחקרי של נציבות המים, שצורפה משום-מה, לאחר מלחמת העולם השנייה, למחלקה להסדר המקרקעין. חירם דנין נקרא על-ידי זאב שרף, מטעם ועדת המצב, לאסוף את כל החומר של מחלקת הקרקעות המנדטורית, לרבות משרד ספרי האחוזה, הסדר הקרקעות ומחלקת המדידות, ולהכין את חידוש פעולתן של המחלקות לכשתוקם המדינה.³² חנה אבן-טוב דיווחה לשרף שהטיפול בעניין ספרי האחוזה שנשארו בירושלים נתון בידיהם הנאמנות של דנין, זלמן ליפשיץ ושמועון בן-שמש (והביעה הסתייגות מהצלם שווייג, שכנראה ייחס לעצמו את הצלת הספרים).³³ ביולי 1948 אפשר מנהל ימ"א למרכזי דבוסיס, ממלא מקום רשם הקרקעות בירושלים, לבקר במוסד ולראות במרתף את הספרים.³⁴ וכאשר עבר בניין ימ"א מרשות הצלב האדום לידי האמריקנים ב-22 ביולי 1948, מסר דב יוסף, מושלה הצבאי של ירושלים, באמצעות אנשי ועדת המצב מכתב למנהל ימ"א, ובו דרישה לקבל את הספרים. על מנת למנוע ספק בנחישותם להוציא את הספרים, שלחה אתם אבן-טוב 'טרנספורט' וסבלים כדי 'שזה ישפיע על הגויים';³⁵ מנהל המוסד מסר אותם ללא ערעור. הרצון המידי להשיג את הספרים עמד בניגוד משווע לתנאים שבהם אפשר היה לשמור עליהם. בתקופה קשה זאת בעיר נאלצו דנין, שפירא, שלמה לויך והאנשים שאתם לטלטל את ספרי הטאבו הכבדים והרבים עד שנמצא להם מקום סביר לשמירתם.³⁶ אבן-טוב, שעבדה כבר באותה עת במזכירות הממשלה, נאלצה לפנות להרמן כהן במשרד המשפטים בבקשה: 'אנא תן יד למפעל הצלת ספרי האחוזה מהידיים של היהודים'.³⁷

מבצע הגיבוי הצליח, ולספקנים לא נותר אלא להודות שחששותיהם התבררו.³⁸ הבריטים אף ביקשו לקבוע בחוק ששבועיים לפני תום המנדט ייסגרו משרדי הטאבו. זאת, כדי למנוע תוהו ובוהו של הרגע האחרון ולקבוע בפרק זמן קצר זה הלכות לרישום עסקות שיושלמו בזמן שמשרדי הטאבו יהיו סגורים. הם חזרו והסתמכו על סגירת משרדי הטאבו בתקופת המעבר עם כיבוש הארץ במלחמת העולם הראשונה. היהודים לעומתם היו פחות רגועים, אולי מפני שלא כולם ידעו על המאמץ הכן שנעשה מאחורי הקלעים. בעיתונות פורסמו מכתבי קוראים שגיננו את הבריטים על המזימה לסגור את משרדי הטאבו³⁹ והיו שתכננו לפתוח ספרים חדשים כדי להמשיך ברישום לא-רשמי.

ב-12 במאי, ערב צאתו מהארץ, נפגש ספריי עם אברהם גרנובסקי (גרנות) לתיאומים אחרונים ולמכירת אחת המצלמות לסוכנות תמורת ארבע מאות לא"י.⁴⁰ באוקטובר 1948, באנגליה, ישב

31 הרשימה נמצאת באמ"י, חט' 41, 117/2.

32 חירם דנין אל מנהל הארכיון הצינוני המרכזי, 14 בספטמבר 1986, ארכיון פרטי של דנין.

33 אבן-טוב אל שרף (לעיל, הערה 11), עמ' 2.

34 דנין אל המזכירות הירושלמית של ממשלת ישראל, 12 ביולי 1948, אמ"י, חט' 41, 113/16; דבוסיס אל פישמן, 22 ביולי 1948, שם, 117/4.

35 שפירא אל אבן-טוב, 17 באוגוסט 1948, אמ"י, חט' 41, 113/16; אבן-טוב אל שפירא, 23 באוגוסט 1948, שם. שמואל שפירא היה אחראי מטעם מנהלת העם בירושלים על העברת הרכוש הנטוש למקום מבטחים.

36 דנין אל המזכירות הירושלמית של מדינת ישראל, 12 ביולי 1948; ארכיון פרטי של דנין.

37 אבן-טוב אל כהן, 25 ביולי 1948, אמ"י, חט' 41, 117/4.

38 בן-שמש (לעיל, הערה 9).

39 מ' פומרנץ, 'הממשלה סגרה את משרד ספרי האחוזה בירושלים', הארץ, מארס 1948; אגודת המורשים לפעולת הטאבו אל הסוכנות היהודית (לעיל, הערה 23); 'נעלמו ספרי הטאבו' — 'ונמצאו', מעריב, 18 במאי 1948.

40 ספריי אל הסוכנות היהודית, 12 במאי 1948, אמ"י, חט' 41, 113/19.

ספריי לכתוב את המזכר שהוא היסוד למאמר זה, ובו תיאר לפרטיו את מבצע גיבוי המסמכים. במכתב הלוואי למשרד המושבות לא הסתיר ספריי את שמחתו על ידיעות שקיבל מיהודי בארץ-ישראל שמשרדי הטאבו בתל-אביב, בנתניה, בחיפה, בטבריה ובירושלים נפתחו וחזרו לעבודה סדירה, ושאהד מבכירי העובדים היהודים בתקופת המנדט נתמנה למנהל הטאבו.

החזרת הצילומים לישראל

בינואר 1949 החליטה ממשלת ישראל למכור לקרן הקיימת לישראל את 'מיליון הדונם' (המיליון הראשון) שניטשו על-ידי הערבים במלחמת העצמאות, לצורכי התיישבות.⁴¹ כאשר החלה הקרן הקיימת לטפל ברכישה, התברר שחסרים ספרי אחוזה באזור נצרת, וצריך היה לחדש את הרישומים בפנקסי הקרקעות של אדמות כמה מהכפרים.⁴² דנין, שהיה אחראי מטעם הקרן הקיימת לטיפול בעניני הקרקעות נזכר בעבודת הגיבוי של ספרי האחוזה; הוא הכיר מקרוב את המחלקה המנדטורית, עמד בקשר עם ספריי ועם הפקידות היהודית, הערבית והבריטית, וידע על עבודת הגיבוי ועל משלוח הסרטים ללונדון.

דנין פנה אל ד"ר קפל (H. Capell), נציג הקרן הקיימת בלונדון, בבקשה לאתר את סרטי הצילום במשרד המושבות, על-מנת להזמין העתקים מתוך ספרי האחוזה של כפרים שהקרן הקיימת מטפלת בקרקעותיהם.⁴³ במשרד המושבות נענו ברצון לבקשה להכנת העתקים תמורת תשלום, ובפרץ של פתיחות אף סיפרו שממשלת ירדן הקדימה והזמינה את העתקת ספרי האחוזה לאותו חלק של ירושלים שבשליטתה תמורת חמשת אלפים ליש"ט.⁴⁴

בשלב הראשון, כל עוד לא התגבשה תפיסה כוללת בעניין החומר שנמצא בידי הבריטים, הסתפקה הקרן הקיימת בהזמנת העתקה מתוך ספרי האחוזה של כפרים באזור נצרת ובגליל התחתון, כדי שהצילומים יהיו תחליף לספרים האבודים. ההתכתבות עם לונדון כללה התלבטות אם להעתיק את סרטי המיקרופילם או להגדיל צילומים נבחרים מתוכם, דבר שלא ניתן היה לעשותו בארץ בשל העדר מכשור מתאים; בסופו של דבר אכן הוזמנו ההגדלות. הטיפול בנושא זכה לפן משעשע עם הגיע המשלוח הראשון של ההגדלות לארץ. אנשי הקרן הקיימת בלונדון הצהירו על תכולת המשלוח 'Cinema Films', ואנשי המכס הישראלי לא היססו להטיל מס על מסמכי הטאבו של ארץ-ישראל.⁴⁵

ביוני 1951, בשעה שעמדה הקרן הקיימת לקבל את המשלוח הראשון של ההגדלות מתוך סרטי הצילום, הגיע לצירות ישראל בלונדון מכתב ובו הסכמה של משרד המושבות למסור לרשותה של ישראל את הנגטיבים המקוריים של כל השטח שבתחומה. כן הודיעו הבריטים שיעבירו לרשות ירדן את הנגטיבים של השטח הנתון לשליטתם, והבטיחו, ברוב הגינותם, שיכינו עותק כפול אם יתברר שבנגטיבים מסוימים יש רישומים הנוגעים הן לישראל והן לירדן. הם העריכו כי יהיה צורך לשכפל כעשרים וחמישה אחוזים מתוך אלף ושבע מאות סרטי הצילום, וכי כל צד ישא בעלות של

41 א' גולן, 'תפיסת קרקע על-ידי ישובים יהודים במלחמת העצמאות', קתדרה, 63 (אפריל 1992), עמ' 122-154, ובמיוחד עמ' 149-153.

42 הקרן הקיימת בחיפה אל דנין, 8 בנובמבר 1949, אצ"מ, KKL 5/18912; וייץ אל פישמן, 12 בינואר 1951, שם; דנין אל שרף, 23 ביולי 1951, שם; וראה שם מכתבים נוספים.

43 דנין אל קפל, 8 בינואר 1951, שם; דנין אל משרד המושבות, 5 בפברואר 1951, שם; וראה מכתבים נוספים שם.

44 קפל אל דנין, 15 בפברואר 1951, סעיף 4, שם.

45 דנין אל קפל, 15 ביולי 1951, שם.

שבע מאות ליש"ט.⁴⁶ פקידי משרד המושבות אף העבירו לצדדים עותק של מפתח הצילומים שהוכן בארץ בעת צילום הספרים, לשם סימון הסרטים שכל צד מבקש לקבלם. אולם ההסדר הפשוט וההגיוני, שהוצע על-ידי הבריטים עצמם, הטריד ככל הנראה מישהו במשרד החוץ בלונדון. באוגוסט 1951 הודיעה הצירות הבריטית בתל-אביב למשרד החוץ שלנו שהבריטים התייעצו בנדון עם ועדת הפיוס, שאמורה היתה לפעול בארץ. ועדת הפיוס הוקמה על-ידי הא"ם בדצמבר 1948 לשם תיווך בין מדינות ערב לישראל, וחיפשה עניין לענות בו. הוועדה ביקשה להעביר אליה את סרטי הצילום, בתקווה שהצדדים לסכסוך יצטרכו להיתלות בה.⁴⁷ במשך אותם החודשים לא הרפה דנין מבקשותיו לקבל העתקים מתוך החומר המצולם, אך בעקבות התערבותו של משרד החוץ הבריטי סירבו פקידי משרד המושבות לאשר בקשות נוספות להעתקת קטעים מתוך ספרי האחוזה.⁴⁸

בצירות ישראל בלונדון לא היססו להאשים את האפורטרופוס לנכסי נפקדים בישראל, שאילו העביר את שבע מאות הליש"ט מיד, בחודש יוני, לא היו 'נותנים למשרד החוץ הבריטי להמציא רעיונות גאונים ביחס לשיתוף ועדת הפיוס', הסובלת מחוסר עבודה חמור.⁴⁹ בסופו של דבר שולם הסכום למשרד המושבות, תוך התעלמות מופגנת מהנחיית משרד החוץ הבריטי, ובינואר 1952 נערכו הבריטים להעברת סרטי המיקרופילם לישראל. אף-על-פי-כן ביקש דנין לעכב את משלוחם לארץ, כדי להכין מהם בלונדון צילומים מוגדלים. ב-14 בפברואר 1952 הודיעו ממשרד החוץ הבריטי לצירות בלונדון על נכונות למסור לישראל את הסרטים של ספרי האחוזה לפי הרשימה שהוכנה בארץ, ואף החזירו שבע מאות ליש"ט, מאחר שלא היה צורך להכין העתקה של סרטים המכילים חומר המשותף לישראל ולשטח שבשליטת ירדן. בד בבד עם בשורה זאת הם הודיעו לדנין שהזמנתו להעתקה ולהגדלה של מסמכים נבחרים תבוצע.⁵⁰

סרטי המיקרופילם של ספרי האחוזה נשלחו מלונדון אל דנין בשלושה משלוחים. לפי הערכתו של המזכיר הכללי של הקרן הקיימת בלונדון היו אלף וארבע מאות גלילים, ואילו הוגדלו והודפסו במלואם היתה ההוצאה עולה לכדי עשרים וחמישה אלף ליש"ט. לפיכך הוחלט כמובן, שמוטב לרכוש מכשירים לקריאת מיקרופילם.⁵¹ עד פברואר 1953 הגיעו כל גלילי המיקרופילם, ודנין העבירם לבנימין פישמן, מנהל האגף לרישום והסדר הקרקעות במשרד המשפטים. כך הושבו צילומי הגיבוי של ספרי האחוזה למקומם.

בשבה האכפתיות

פינוי הבריטים מהארץ בשנת 1948 נעשה ללא העברת שלטון מסודרת ובוואריה של ניכור. בתנאים אלה ניתן היה לפרש את דרכם של הבריטים כרצון מופגן להשאיר כאן תוהו ובוהו או כנקיטת

46 ג"מ הנטר (Hunter), משרד המושבות, אל ברין, צירות ישראל, 13 ביוני 1951, שם; משרד המושבות אל קפל, מכתב 16562/2/51 (העתק ללא תאריך), שם.

47 וילסון אל ' מרוז, 24 באוגוסט 1951, שם.

48 משרד המושבות אל קפל (העתק ללא תאריך), שם.

49 אליצור אל מבר' (המחלקה לחבר העמים הבריטי), 21 בספטמבר 1951, אצ"מ, KKL 5/20606; מרוז אל פורת, האפורטרופוס על נכסי נפקדים, 5 באוקטובר 1951, שם.

50 הנטר אל ברין, 14 בפברואר 1952, שם.

51 אוסטרלי (H.J. Osterley), הקרן הקיימת בלונדון, אל דנין, 2 במאי 1952, שם.

סר ג'ון ספריי

מדיניות חד-צדדית — וכל אחד מהצדדים המעורבים בסכסוך סבר שהבריטים נטו חסד ליריבו. מאמר זה, המתאר את השתלשלותו של מבצע גיבוי ספרי האחוזה, לא בא להפחית מן הרושם הקשה ומאוירת אי-האמון ששררה בארץ בשעתה האחרונה של ממשלת המנדט, אלא בא לחשוף פן של גילוי אחריות שלטונית בשלב שבו גובר הדחף להיפטר מהעול ומהמטרד. ספק אם מבצע הגיבוי היה מסע של איש אחד; ספריי לא פעל בחלל עצמאי, ומבצע הגיבוי היה כרוך בהקצאת משאבים רבים בכסף, בציוד, בתובלה ומעל לכול באחריות כבדה לגורלם של ספרי האחוזה, שהועברו לירושלים בימים של אי-שקט בדרכים ובעיצומה של הלחימה על העיר. עם זאת אין להקל בחשיבותה של היזמה ובגודל הישגו האישי של ספריי, שהצלחתו נבעה ככל הנראה מגישה אכפתית של עובד ציבור המבין את משמעותו הגורלית של אבדן נכס כה חשוב למדינות שבדרך.

אחרית דבר של ספריי

ב-23 באוגוסט 1994 פניתי אל סר ג'ון ספריי בלונדון, באמצעותו של דנין, וביקשתי ממנו תמונת מתקופת עבודתו בארץ. סר ג'ון נענה מיד. ב-5 בספטמבר שלח אלי את תמונתו, התנצל שאין ברשותו צילומים אחרים, ואגב כך הוסיף פרטים שאינם מוכרים לנו מן המסמכים: המזכיר הראשי כינס פגישה של כל ראשי המחלקות (אני הייתי מנהל בפועל). ישבנו סביב שולחן דמוי פרסה. האור היה עמום. המזכיר הראשי הודיע לנו שככל הנראה

המאמץ הבריטי להצלת מסמכי הטאבו

האדמיניסטרציה תתקפל תוך שישה חודשים בלא שתועבר לאף יורש. הוכינו בתדומה; מעולם לא ציפינו להתפתחות כזאת. הוא ביקש מכל אחד ואחד שישקול מה הן הבעיות שיש לצפות להן בכל מחלקה ומחלקה.

הייתי מודאג מאוד. חשבתי שתיתכן חבלה מכוונת במרשם המקרקעין, לבד מנוק שעלול להיגרם תוך כדי ההתקוממות והלחימה. ואז, במקרה, קראתי באיזה עיתון על ההתפתחות שחלה במזעור צילומי. דיברתי עם מר צ'רלס תטפורד (Theftord), שהיה הדובר או בעל תואר דומה, והוא שסייע לי בכל המבצע. הוא זימן אלי צלם יהודי צעיר, שלצערי אינני יכול להיזכר בשמו, והוא שניסה לצלם במצלמת הלייקה הקטנה שלו את ספרי הקרקעות.

בינתיים פניתי לממשלה ושאלתי אם אפשר להטיס לארץ את המצלמות ואת המכשירים המתאימים בעזרת חיל-האוויר הבריטי, מפני שלא היתה דרך אחרת לקבלם בזמן. הממשלה ביקשה אישור לכך מלונדון, האישור ניתן, והציוד הוטס לארץ במהירות הראויה לציון. המתקן שנשא את המצלמות היה כבד ולא קל להתקנה. לכן החלטנו שלא לטלטלו ממשדד למשרד בארץ, כפי שתכננו, ושכל עבודת הצילום תיעשה בירושלים. ספריי חתם את מכתבו בהדגשה מכוונת: 'במשך המבצע קיבלתי את מלוא העזרה ושיתוף הפעולה מאנשי הסגל הערבים, היהודים והבריטים'.

מכתבי ריגש ככל הנראה את ספריי, שלאחר כמעט חמישים שנה ראה לנגד עיניו סגירה של מעגל היסטורי, ובפתח תשובתו כתב: 'נגע ללבי שעבודתי בארץ-ישראל תיזכר לאחר כל השנים האלה'. זאת תזכורת לנו שלא כל הפקידות הבריטית היתה מקשה אחת; מאחורי מסך הרשמיות עמדו גם אנשים שמילאו את חובתם לפי מיטב השקפתם וחינוכם כעובדי ציבור מסורים ואף קיבלו את עזרתה המלאה של ממשלת ארץ-ישראל למפעלם.

